

Έπαινος Ορχάν Παμούκ: ο Ορχάν Παμούκ και η *altra cosa*

Αγγέλα ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ

ΣΥΝΥΠΗΡΞΑΜΕ για πολλά χρόνια. Ίσως σε αυτό να οφείλεται η μεγάλη μας οικειότητα. Στο πρόσωπο του Ορχάν Παμούκ που τιμάμε σήμερα αναγνωρίζουμε ένα κομμάτι, ένα μεγάλο κομμάτι του εαυτού μας. Περισσότερο, θα έλεγα, απ' ό,τι στο πρόσωπο ενός Γάλλου, ενός Άγγλου ή ενός Γερμανού. Εδώ κυλάει το δικό μας αίμα, αυτό που κάποτε χύθηκε βέβαια ανάμεσά μας, αλλά είναι όμως κι αυτό το ίδιο που μας ενώνει. Διαβάζοντας τα σπουδαία μυθιστορήματα του Ορχάν Παμούκ βλέπουμε το πρόσωπό μας στον καθρέφτη, και το ωραίο και το άσχημο και το προβληματικό. Βλέπουμε τις πόλεις μας να χτίζουν άναρχα σε μια νύχτα τα μίζερα προάστιά τους, την κουλτούρα της καταστροφής του παρελθόντος (κουλτούρα των φτωχών ανθρώπων, εννοείται, που δεν έχουν τα μέσα να διατηρήσουν), την κουλτούρα της θλίψης όπως και την κουλτούρα της βίας (στην Τουρκία περισσότερη)—βλέπουμε όμως και τα ανοίγματα προς τη θάλασσα και νιώθουμε το δροσερό αεράκι του Αιγαίου. Ακούμε ήχους γνωστούς, ήχους που σιγά σιγά γλιστρούν στο παρελθόν και που γι' αυτό θέλουμε να τους συγκρατήσουμε. Οι πλανόδιοι μικροπωλητές, αίφνης; η απόλυτη μνημειωσή τους, στο έργο του Παμούκ *Κάτι παράξενο στο νου μου* γεννά και στην ψυχή τη δική μας τον πόνο σχεδόν μιας βαθιάς νοσταλγίας. Και βέβαια το ζήτημα της ταυτότητας: Ανατολή ή Δύση; Ιδιοπροσωπία (τάχα) ή εκσυγχρονισμός;

Ο Παμούκ θέτει το μεγάλο αυτό ζήτημα με όρους αρχαίας τραγωδίας. Και οι δύο πλευρές έχουν δίκιο, και οι δύο πλευρές έχουν άδικο. Και οι δυτικόφιλοι και οι ανατολιστές-ισλαμιστές. Μα είναι κιόλας δύο οι πλευρές; Εκεί στο απόμακρο Καρς, στις βορειοανατολικές εσχατιές της Τουρκίας, όπου διαδραματίζεται το εκπληκτικό μυθιστόρημα *Χιόνι*, τα πράγματα είναι πολύ, μα πάρα πολύ μπλεγμένα. Η σφοδρή διαμάχη συμβαίνει, με αιχμή του δόρατος τη μαντίλα των γυναικών, ανάμεσα στο πολιτικό ισλάμ και στους δυτικόφιλους στρατοκράτες που επιβάλλονται με τα όπλα σε ένα οπερετικό αλλά καθόλου αναίμακτο πραξικόπημα. Και δίπλα σε αυτούς, παλιοί αριστεροί, που αντιτίθενται και

στην καταπίεση του ισλάμ επί της προσωπικότητας του ανθρώπου και στην καταπίεση των στρατοκρατών επί ολόκληρου πληθυσμού, αλλά συμμαχούν με το πολιτικό ισλάμ, προσπαθώντας με εκείνους (τους τρομοκράτες) να στείλουν στη Δύση—τι ειρωνεία!—το μήνυμά τους και τη διαμαρτυρία τους ζητώντας συμπαράσταση. Δίπλα σε αυτούς και Κούρδοι, με τα δικά τους προβλήματα κι εκείνοι, και ιδίως με την ακραία φτώχεια τους. Το μυθιστόρημα αυτό είναι, πιστεύω, ένα από τα πιο εντυπωσιακά δείγματα παγκοσμίως για την ανάδειξη της πολυπλοκότητας των ανθρώπινων πραγμάτων. Μια τραγικής έμπνευσης εξεικόνιση της πολυπλοκότητας.

Πιο έντονη—τολμά να πω—από την εξεικόνιση της πολυπλοκότητας στον Ντοστογιέφσκι, από τον οποίο ο Παμούκ αντλεί, δηλωμένα, κάποια διδάγματα. Γιατί στον Ντοστογιέφσκι υπάρχει κάτι δεδομένο, η πίστη στον Θεό, που σώζει. Κι αν ο κόσμος είναι οπωσδήποτε πολύπλοκος, οι άνθρωποι αντιφατικοί, μεγάλοι και γελοίοι ταυτόχρονα, υπάρχει πάντα κάτι απόλυτα φωτεινό, το ίδιο το θεϊκό φως επί γης, όπως αντανakλάται στο πρόσωπο του πρίγκιπα Μίσκιν, του «ηλίθιου», ή στο πρόσωπο του Αλιόσα Καραμάζοφ. Στον κόσμο του Παμούκ δεν υπάρχει αυτή η ωραία βεβαιότητα. Γράφει ο ίδιος σε ένα δοκίμιό του για τους *Αδελφούς Καραμάζοφ*: «Ποιο ήταν το μεγάλο μυστικό που μου ψιθύρισε ο Ντοστογιέφσκι [...]; Μήπως ότι θα μου χρειάζεται πάντοτε να πιστεύω στον Θεό ή σε κάτι άλλο, αν και ποτέ δεν θα μπορέσω να πιστέψω απόλυτα σε αυτό;»¹ Ο *altra cosa*: ο Παμούκ λέει ό,τι ακριβώς και ο Διονύσιος Σολωμός, ο οποίος είχε γράψει πριν ενάμιση αιώνα το περίφημο «Κλείσε μέσα στην ψυχή σου την Ελλάδα (ή άλλο πράγμα / ο *altra cosa*), και θα αισθανθείς μέσα σου να λαχταρίζει κάθε είδος μεγαλείου». Όμως η *altra cosa* εντέλει δεν μπορεί να είναι ισοδύναμη με τον Θεό (με το απόλυτο) και άρα με αυτήν υπεισέρχεται ήδη στην ανθρώπινη σκέψη το σκουλήκι του σχετικισμού, η αθεράπευτη πολυπλοκότητα.

Και η ειρωνεία: κι αυτή εισέρχεται. Γράφει στο ίδιο δοκίμιο ο Παμούκ: «Το γεγονός ότι ο Ντοστογιέφσκι, που έγραψε ένα από τα αριστουργήματα [στην κατεξοχήν δυτική τέχνη] της μυθιστορίας, εκείνον τον καιρό μισούσε τη Δύση και την Ευρώπη, σαν σημερινός πολιτικός ισλαμιστής, είναι άλλη μία από τις ειρωνείες της ζωής».² Πόσες ειρωνεί-

¹ ΠΑΜΟΥΚ, Ορχάν 2010. «Οι αδελφοί Καραμάζοφ», *Άλλα χρώματα*, μτφρ. Στέλλα Βρετού. Αθήνα, 235.

² Ο.π., 242.

ες τέτοιου τύπου δεν ζούμε και στην Ελλάδα! Η αίσθηση, η επίγνωση της ειρωνείας πάντως σώζει από τις ακρότητες, όπως και από τις αυταπάτες... Παρά τούτα κάπου πρέπει να πιστεύουμε. Δεν μπορούμε τελικά να πορευόμαστε στη ζωή μας χωρίς πίστη. Ποια είναι λοιπόν αυτή η *altra cosa*, το «κάτι άλλο», το κάπως σχετικό, το έστω με ρωγμές, αλλά που αξίζει την αφοσίωσή μας;

Μια νύχτα του χειμώνα που μας πέρασε, έχοντας ξυπνήσει στα άγρια μεσάνυχτα, έπιασα στα χέρια μου το *Χιόνι*, για να το συνεχίσω από εκεί όπου το είχα αφήσει πριν κοιμηθώ. Ίσως επειδή ήταν άγρια μεσάνυχτα ό,τι διάβασα μου έκανε τρομερή εντύπωση, σαν να ζούσα μια αποκάλυψη. Θα προσπαθήσω να σας το αφηγηθώ, θυμίζοντας σε πολύ αδρές γραμμές και την υπόθεση του μυθιστορήματος, το οποίο, βέβαια, πολλοί από εσάς σίγουρα γνωρίζετε. Ο Κα, ποιητής, Κωνσταντινουπολίτης, χρόνια αυτοεξόριστος στη Γερμανία, βρίσκεται μερικές μέρες στο ακριτικό Καρς αναζητώντας τους λόγους για τους οποίους αυτοκτονούν οι κοπέλες με τις μαντίλες. Πέφτει χιόνι, τόσο πυκνό που η περιοχή αποκόπτεται από τον υπόλοιπο κόσμο. Ένα βράδυ, στο θέατρο της πόλης γίνεται μια εκδήλωση. Ο Κα πηγαίνει εκεί για να απαγγείλει ένα ποίημα που ακόμα δεν έχει γράψει. Κάποιος νεαρός σπουδαστής της Ιερατικής σχολής—έχουν προλάβει να γίνουν φίλοι—τον παρακαλεί να βρεθούν στις τουαλέτες, όπου δεν θα παρακολουθούνται. Κλείνονται όντως σε μια τουαλέτα, ανοίγουν το παράθυρο· το χιόνι πέφτει μαλακά έξω.

«Αγαπώ πολύ το Θεό», είπε αναστατωμένος ο Νετζίπ.
«Καμιά φορά αναρωτιέμαι άθελά μου τι θα γινόταν, Θεός φυλάξοι, αν δεν υπήρχε Θεός, και τότε ζωντανεύει μπροστά μου μια εικόνα που με τρομάζει».

«Ακούω».

«Είναι βράδυ, σκοτάδι, κι εγώ κοιτάζω από ένα παράθυρο. Έξω είναι δυο άσπροι τοίχοι, ψηλοί σαν τοίχοι κάστρου. Λες κι είναι δυο κάστρα το ένα απέναντι στο άλλο! Κοιτάζω το στενό πέρασμα ανάμεσά τους, τρομαγμένος το βλέπω να γίνεται δρόμος. Το μέρος αυτό όπου δεν υπάρχει Θεός είναι γεμάτο χιόνι και λασπουριά, όπως το Καρς [...]. Στη μέση του δρόμου είναι κάτι που μου λείει “στάσου”, αλλά εγώ κοιτάζω την άκρη του δρόμου, το τέλος αυτού του κόσμου. Είναι ένα δέντρο εκεί, χωρίς φύλλα, ένα γυμνό τελευταίο δέντρο. Ζαφνικά, καθώς το κοιτάζω, γίνεται κατακόκκινο και παίρνει φωτιά. Και τότε αρχίζω να έχω ενοχές επειδή θέλω να ξέρω πώς είναι

αυτό το μέρος όπου δεν υπάρχει Θεός. [...] Το έφαξα στην εγκυκλοπαίδεια· η λέξη *αθείστης* προέρχεται από την ελληνική λέξη *άθεος*. Η λέξη δεν περιγράφει μόνο αυτόν που δεν πιστεύει στο Θεό, αλλά και τον μοναχικό άνθρωπο τον οποίο έχουν εγκαταλείψει οι θεοί».³

Ωπ! Εδώ η καρδιά μου χτυπάει δυνατά. Το έχω ξαναδιαβάσει αυτό με το δέντρο που καίγεται, κάπως διαφορετικά βέβαια. Βρίσκεται στον Παπαδιαμάντη, στο περίφημο διήγημα του 1900 «Η Φαρμακολύτριά». Εκεί ο ήρωας πορεύεται μες στη νύχτα στα όρη και στα ρουμάνια, κατειλημμένος από το σφοδρό πάθος του, το «δολερό» πάθος, όπως το ονομάζει. Κι ενώ ανηφορίζει, βλέπει ξαφνικά τη σελήνη να ανατέλλει στο απέναντι βουνό «όπου επί τινα λεπτά εφαινετο ως να είχε βάλει φωτιάν εις έν δένδρον μεμονωμένον» και έπειτα το άφησε «μαύρον και σκοτεινόν απόκαυμα».⁴ Ο εφιάλτης του ήρωα στον Παπαδιαμάντη είναι μην καεί, έτσι όπως εξαιτίας του πάθους του έχει καταντήσει «μεμονωμένος», μακριά απ' τον Θεό. Οι εφιάλτες των ηρώων μας μοιάζουν λοιπόν εκπληκτικά: τους τρομοκρατεί η απομάκρυνση από την πίστη στον Θεό. Μόνο που ο Παμούκ χαμογελάει λιγάκι για τον τρόμο του ήρωά του («Θεός φυλάξοι!»), ενώ ο Παπαδιαμάντης είναι πάρα πολύ σοβαρός. Ο Παμούκ χαμογελάει γιατί ουσιαστικά πιστεύει στην *altra cosa*.

Όμως η καρδιά μου χτύπησε δυνατά και για έναν άλλο λόγο: για το απίθανο σκηνικό που διάλεξε ο Παμούκ προκειμένου να στήσει τη συζήτηση των ηρώων του περί Θεού. Μέσα σε μια στενή τουαλέτα! Στην ίδια αυτή τουαλέτα μάλιστα, όταν φεύγει ο μικρός Νετζίπ, ο Παμούκ βάζει τον ήρωά του τον Κα να γράψει ένα θαυμάσιο ποίημα... Τι τρομερή σύμπτωση: ο Πιόργος Ιωάννου, ο σαλονικιός συγγραφέας (παιδί προσφύγων από την Τουρκία, αλλά αυτό δεν έχει εδώ σημασία), συσχέτισε κι αυτός κάποτε το «αποχωρητήριο» με τον Θεό, καθώς και με την ποίηση.

Στο πρώτο από τα πεζογραφήματα του Ιωάννου, «Τα κελιά» (1964), ο αφηγητής μιλά για το αποχωρητήριο του σπιτιού του συνδέοντάς το, ταυτίζοντάς το καλύτερα, με κελί μοναστηριού: «Έχει ακριβώς τις διαστάσεις που ζητάει η ψυχή μου [το αποχωρητήριο]. [...] Κάθομαι σα χαμένος, δεν καταλαβαίνω πότε περνάει η ώρα. Όποτε επισκέφθηκα

³ ΠΑΜΟΥΚ, Ορχάν 2007. «Εκεί που δεν υπάρχει Θεός», *Χιόνι*, μτφρ. Στέλλα Βρετού. Αθήνα, 229–30.

⁴ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, Αλέξανδρος 1984. «Η Φαρμακολύτριά», *Άπαντα Γ'.* Αθήνα, 308.

κελί αγίου ήταν στενό. Το σχήμα αυτό ασφαλώς δεν είναι τυχαίο. Συγκεντρώνει το πνεύμα και την ψυχή· τα σφίγγει με το Θεό. Μέσα στο στενό κελί εξάλλου νιώθεις πολύ πιο ενωμένος με τους ανθρώπους που θέλεις, παρά όταν είσαι στο δρόμο μαζί τους». Στο αποχωρητήριο, συνεχίζει ο Ιωάννου χωρίς παύση, κάποιιο γράφουν τα πιο εμπνευσμένα ποιήματά τους κι άλλοι παίρνουν τις πιο μεγάλες αποφάσεις. Εγώ—δηλώνει ο αφηγητής—«βρίσκω την ατμόσφαιρά τους κατανυκτική».⁵

Προκλητική και κάπως βλάσφημη, αλήθεια, η συσχέτιση. Γιατί την επιλέγουν οι συγγραφείς μας; Πρόκειται, πιστεύω, για μια συσχέτιση του χαμηλού με το υψηλό, των θεωρούμενων ακάθαρτων λειτουργιών του σώματος με ό,τι πιο υψηλό έχει νοήσει ή επινοήσει ο άνθρωπος. Δεν κυλάνε το υψηλό στον βούρκο—κάθε άλλο! Ουσιαστικά κάνουν το αντίστροφο: καθαγιάζουν το ανθρώπινο σώμα. Αυτό, που είναι πιο ορατό στον Γιώργο Ιωάννου, με καθοδηγεί να καταλάβω (αν καταλαβαίνω σωστά) και τον πιο κρυπτικό—στο σημείο αυτό—Παμούκ.

Και πράγματι τι άλλο είναι το έργο του Παμούκ από ένας ύμνος στα γήινα πράγματα, στο ανθρώπινο σώμα και στην ευτυχία που προκύπτει από την τέχνη; Οι ήρωές του σε όλα τα μυθιστορήματα αναζητούν σταθερά την ευτυχία, στον έρωτα και στη δημιουργία. Συμπυκνωμένη την βρίσκουμε πάλι την άποψή του σε ένα δοκίμιο όπου μιλά για τον Σταντάλ και το *Μοναστήρι της Πάρμας*:

«Όπως σε όλα τα μεγάλα μυθιστορήματα, έτσι και σε αυτό, το νόημα της ζωής έχει άμεση σχέση με την ευτυχία. Κι όπως στο μυθιστόρημα, έτσι και στη ζωή υπάρχει η επιθυμία για ευτυχία, την κυνηγάμε, αγωνιζόμαστε να την κατακτήσουμε. [...] Τελικά, ένα υπέροχο μυθιστόρημα που είναι κομμάτι της φύσης γύρω μας και της ζωής μας μάς οδηγεί πολύ κοντά στο νόημα της ζωής, και, στη θέση της ευτυχίας που δεν μας πρόσφερε η ζωή, μας προσφέρει μια ευτυχία που απορρέει από το νόημά της».⁶

Σωστά! Όχι «δεν ελπίζω τίποτα, δεν φοβούμαι τίποτα, είμαι λεύτερος», μα κάτι σαν: «κατανικώντας τη δυσφορία της καθημερινότητας, ελπίζοντας στη δυνατότητα της δημιουργίας, καταφέρνω να συλλάβω στιγμές ευτυχίας». Ναι, η *altra cosa* στην οποία ο Παμούκ πιστεύει με θέρμη είναι η τέχνη, η δυνατότητα της δημιουργίας. Κάτι πιο σχετικό

⁵ ΙΩΑΝΝΟΥ, Γιώργος 1976. *Για ένα φιλότιμο* [1964], *Πεζογραφήματα*. Αθήνα, 11–12.

⁶ ΠΑΜΟΥΚ 2010. «Η απόλαυση της ανάγνωσης», *Άλλα χρώματα*, 186.

από ό,τι ο Θεός, ανυπερθέτως, αλλά ίσως το μόνο ικανό να καλύψει τις ανάγκες μας στην εποχή της υποψίας. Γι' αυτό και τα μυθιστορήματά του, με τις γλυκές φωνές από τους πλανόδιους πωλητές (*μποόόζι!*), με τις μεγάλες και υπομονετικές αγάπες, με το χιόνι που πέφτει απαλά στην πλάση και με το αεράκι του Αιγαίου, μας προκαλούν ώρες ώρες το αίσθημα της ευτυχίας.

Αγαπητέ μας Ορχάν Παμούκ, σε ευχαριστούμε γι' αυτή την προσφορά.

